

Stigma u filmu Joker (2019).

Karuza, Ramona

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:788296>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-25**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Ramona Karuza

STIGMA U FILMU JOKER (2019)

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2020.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU

Ramona Karuza

STIGMA U FILMU JOKER (2019)

ZAVRŠNI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Ivan Markešić

Sumentor: mag. soc. et mag. educ. soc. Erik Brezovec

Zagreb, 2020.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Teorijski okvir simboličkog interakcionalizma.....	2
2.1. Teorijska pozicija devijantnosti Howarda Beckera iz aspekta simboličkog interakcionalizma.....	3
2.2. Konceptcija stigme Ervinga Goffmana i interakcija.....	5
3. Predstavljanje filma <i>Joker</i> (2019).....	11
4. Sociološko teorijska analiza filma <i>Joker</i> (2019).....	13
5. Zaključak.....	18
6. Popis korištenih izvora.....	21

1. Uvod

Tema ovoga rada jest problem definiranja devijantnosti i devijanata te prisutnosti stigme u svakodnevnom životu na primjeru sadržaja filma *Joker* (2019).

Problem stigmatizacije je izrazito prisutan i utjecajan u društvu. Stigmatizacija predstavlja ozbiljan društveni problem i prvenstveno nastaje zbog neznanja. Tako se određenim pojedincima izravno smanjuju životne šanse i kvaliteta života te se generiraju i opravdavaju diskriminacijske prakse i sukobi među grupama (Hromatko, Matic, 2008: 77). Upravo sociologija ima važnu ulogu u educiranju društva s ciljem prevladavanja stigmatizacija i diskriminacija. U ovom radu u osnovnom razlaganju koriste se teorijski koncepti simboličkog interakcionalizma te metoda analize filmskog sadržaja (sociološko teorijska analiza). Prema istraživanjima, osobe s mentalnom bolešću i intelektualnim poteškoćama spadaju u najstigmatiziranije socijalne grupe (Tringo, 1970, Frist, 2000 u: Milačić-Vidojević, Dragojević, 2011: 323) te se osobe s mentalnom bolešću više stigmatiziraju nego one sa somatskim bolestima, zlouporabom psihoaktivnih tvari ili beskućništvom (Albrecht et al., 1982 u: Milačić-Vidojević, Dragojević, 2011: 323). Film *Joker* (2019) izabran je jer je potaknuo aktere modernog društva da normaliziraju svakodnevno raspravljanje, odnosno razmišljanje i osvještavanje o problemima s kojima se nose osobe s nedostacima, naročito mentalnih bolesnika, a ne da se ta tema smatra sramotnom.

Cilj ovoga rada je analizirati film *Joker* (2019) kroz Beckerovu teorijsku poziciju devijantnosti iz aspekta simboličkog interakcionalizma te Goffmanovog koncepta stigme.

U drugom odjeljku bit će predstavljeni teorijski okviri simboličkog interakcionalizma, točnije, teorijska pozicija devijantnosti Howarda Beckera iz aspekta simboličkog interakcionalizma te koncepcija stigme Ervinga Goffmana. U trećem odjeljku bit će dan kratki opis samog filma *Joker* (2019). U četvrtom odjeljku bit će izložena analiza društvenog aspekta stigmatizacije Jokera kroz kvalitativnu analizu sadržaja, odnosno bit će razjašnjeno što je dovelo do devijantnog ponašanja lika.

2. Teorijski okvir simboličkog interakcionalizma

Simbolički interakcionalisti glavnu ulogu u razumijevanju društva vide u promatranju socijalne interakcije i znanja kao konstrukta simboličke interakcije, unutar kojih G. H. Mead, jedan od najpoznatijih predstavnika tog pristupa uz H. Blumera, J. Deweya i E. Goffmana, razlikuje tri temeljne pretpostavke: „Prvo, društveni život je oblikovan jedinstvenom sposobnošću ljudskih bića da koriste simbole. Drugo, čovjek je uzročnik, sposoban za spontanu akciju, Treće, društvena interakcija je jedan kontinuirani tok akcija, jedan proces bez prirodnog početka ili kraja“ (Afrić, 1988: 3).

Time želi reći kako je ustrojstvo društvenog života zapravo simboličko ustrojstvo gdje društvene akcije predstavljaju interakcije koje se formiraju interpretacijom situacije u kojoj se nalazimo. U konačnici, ljudi su ti koji su kreatori svoje realnosti. Svakako, treba naglasiti postojanje prisutnosti određenih društvenih konvencija koje mogu utjecati na naše definiranje te realnosti, o čemu će više riječi biti u narednim odjeljcima rada. Kako i sam Goffman navodi, definiranje situacija u mentalnim bolnicama gotovo je skroz pod utjecajem osoba koje tamo rade (Afrić, 1988: 4–5). Autor navodi kako u suvremenim društvima utjecaj društvene organizacije na simboličku interakciju opada (Afrić, 1988: 6) te su uloge u društvu određene akterovom definicijom svog udjela u nekoj situaciji te očekivanjima drugih koji sudjeluju u toj situaciji (Afrić, 1988: 6–7). Tu dolazi do pojave koncepta stigme o čemu će više riječi biti kasnije.

Ritzer u knjizi *Suvremena sociološkijska teorija* (1997: 189) navodi 7 točaka osnovnih principa teorije koje će služiti za lakše razumijevanje teorije suvremenog simboličkog interakcionalizma te kasnije primjene njegovih koncepata na sadržaj filma:

1. Ljudska, bića, za razliku od nižih životinja, obdarena su sposobnošću razmišljanja.
2. Sposobnost razmišljanja oblikovana je socijalnom interakcijom.
3. U socijalnim interakcijama ljudi upoznaju značenja i simbole što im omogućuje korištenje samo njima svojstvene sposobnosti mišljenja.
4. Značenja i simboli omogućuju ljudima ostvarivanje svojstvene ljudske akcije i interakcije.
5. Ljudi mogu izmijeniti ili modificirati značenja i simbole koje koriste u akciji i interakciji na osnovi njihove interpretacije situacije.

6. Ljudi mogu izvest spomenute modifikacije i promjene djelimično i zbog sposobnosti da interagiraju sami sa sobom, što im omogućuje ispitivanje potencijalnih tokova akcije, procjenjivanje njihovih relevantnih prednosti i manjkavosti te odabir jedne od njih.
7. Grupe i društva nastaju pomoću procesa međuovisnih obrazaca akcija i interakcija.

Kako je najavljeno u uvodnom dijelu ovoga rada, u ovome radu kroz teorijske pretpostavke simboličkog interakcionizama; uz pomoć Beckerove teorije etiketiranja i Goffmanovog promišljanja stigme, analizirat će se socijalna regresija glavnog lika u filmu Jocker.

2.1. Teorijska pozicija devijantnosti Howarda Beckera iz aspekta simboličkog interakcionalizma

Simbolički interakcionalizam proučava i situacije u kojima dolazi do nemogućnosti konzistentnog definiranja određene situacije u kojoj akter djeluje, čime se kolektivna akcija blokira (Afrić, 1988: 5). Promatranja takvih situacija na važnost najviše dolaze tzv. „teorije etiketiranja devijacije“, koje počivaju na slijedećim pretpostavkama:

1. Društveni odnos, prijateljski ili neprijateljski, prolazan ili stalan, [...], veže čovjeka i njegove bližnje u kolektivne strukture koje nazivamo društvima. Ti odnosi se integriraju u zajedničke svjetove društvenog iskustva. Članstvo u njima daje ljudima osnovu za predvidivu i sređenu interakciju (primarna prilagodba).
2. Čovjek je aktivan konstrukt stvarnosti koji gradi svoje svjetove i realitete unutar društvenih odnosa (sekundarna prilagodba).
3. Osobe, devijantne ili „normalne“ različito se definiraju i različito definiraju same sebe unutar svojih intimnih svakodnevnih interakcijskih svjetova.
4. Ono što uobičajeni odnos i grupa smatraju problematičnim i uznemiravajućim bit će podvrgnuto pritiscima, kako bi se ti problematični objekti, činovi i događaju učinili predvidivim i rutinskim.
5. Sve učesnike interakcija, u različitim trenucima njihovih moralnih karijera, njihovi suučesnici u interakcijama prosuđivat će kao problematične i kao izazivače nereda.
6. Devijacija i nered su konstantne, međutim ipak usuglašene značajke svih ljudskih grupa.
7. U srži organiziranih grupa počiva složena mreža rituala i rutine koja će, ukoliko se uspješno

aopći, dovesti do sistematskih načina obrađivanja i definiranja prestupnika i izazivača nereda.

8. Devijacija i nered su rutinske osobine ljudskog grupnog življenja i kao značaje svakodnevnih interakcije treba da se promatraju u susretima i prigodama članova grupe.

9. Empirijsko izučavanje devijacije obuhvaća ispitivanje tih ponašanja u životima i danima te grupe, s posebnim naglaskom na njihove etiketirajuće, nedovršeno razumijevanje značaja vlastitih susreta (Afrić, 1988: 5–6).

Howard Becker u svojoj knjizi, *Outsiders – Defining Deviance* (1991.) prikazuje vezu između interakcionalističke teorije devijantnosti i analize putem promatranja situacije na terenu, shvaćajuju svakodnevnih situacije ozbiljno (Becker, 2011: 109). Kritizira teoriju etiketiranja te navodi kako njega ne zanima kako se stvara etiketa i smatra kako čovjek ne postaje devijantan kada ga mi tako prozovemo jer bi onda ubojica bio ubojica tek kada ga mi tako nazovemo. „Devijantne“ („*Outsiders*“) definiira kao pojedince koji krše pravila postavljena od strane većine (1991: 1). Razlikuje dihotomne varijable: aktivnost se ne događa i aktivnost se događa, čijim križanjem dolazi do zaključka kako se vrijednosti, u ovom slučaju, ne smiju promatrati odvojeno već satavlja naglasak na njihovoj međusobnoj povezanosti. Kada govorimo o korupciji tzv. svakodnevnoj korupciji, uzet ću za primjer odlazak kod doktora. Zbog preduge liste čekanja i sporog sistema, naša svijest često prestaje funkcionirati u smjeru poštenog načina djelovanja. Drugim riječima, plaćamo dobivanje lječničke usluge preko reda. Time dolazimo do toga da „devijantno“ ponašanje postaje „nedevijantno“ (korupcija).

Prema Beckeru devijantnost uključuje interakciju i predstavlja proces u kojem mi situacije procjenjujemo neprestano s obzirom na trenutne društvene norme. Time želi reći kako se često ignorira činjenica da je devijantnost kreirana od strane društva. Društvene skupine kreiraju devijantnost tako što uspostavljaju određena pravila čijim kršenjem dolazi do odstupanja od „normalnog“, tj. dolazi do devijantnosti. Devijantnost nije kvaliteta osobe koja počinu određeni čin, već posljedica primjene pravila i sankcija drugih prema „počinitelju“ (1991: 6). Također, primjećuje kako sam čin etiketiranja osobe kao devijantne ovisi i o tome tko je počinio djelo te tko se osjeća da mu je na neki način nanesena šteta. U suštini, pravila ne vrijede isto za svakoga. Tako je naprimjer, navodi Becker, veća vjerojatnost da se kazni crna zbog napada na ženu, nego bijelca koji je počinio isto djelo (1991: 9).

Zaključno, Becker objašnjava kako razlike u sposobnosti i mogućnosti stvaranja pravila i njihovoj primjeni na druge ljude ujedino su osnovna razlika moći u društvu. One skupine čiji im društveni položaj daje tu moć u najboljoj su u poziciji za provođenjem njihovih pravila. Distinkcije prema dobi, spolu, etničkoj pripadnosti i klasi povezane su s razlikama u moći, što objašnjava razlike u stupnju u kojem tako izdvojene grupe mogu odrediti pravila za druge (1991: 12). Upravo se ova problematika jasno ističe u filmu koji će biti analiziran (*Joker*).

2.2. Konceptcija stigme Ervinga Goffmana i interakcija

Erving Goffman ostao je najpoznatiji po svojoj dramaturškoj teoriji (*Presentation of Self in Everyday Life*) u kojoj je uspostavio vezu između pozornice i socijalne interakcije. Njegova dramaturška analiza stavlja u fokus pojedinca, akciju i interakciju, koji predstavljaju centralne pojmove simboličkog interakcionalizma (Ritzer, 1997: 68). Prema Goffmanu, ljudi neprestano igraju različite uloge kako bi ostavili što bolji dojam drugima o sebi. Kada nastane jaz između onoga što mi želimo biti i onoga što drugi očekuju od nas javlja se stigma, o kojoj će biti nešto više riječi kasnije. Kako bi ostavili što bolji dojam na publiku i pokušali spriječiti moguće probleme, akteri često pokušavaju upravljati njome i usmjeravati njeno ponašanje. Da bi uspjeli u tome, koriste se različitim tehnikama koje Goffman ukupno naziva „upravljanje impresijama“. Razlikuje *prednji plan* koji je „dio izvedbe koji funkcionira najčešće na utvđen i općenit način“ (Ritzer, 1997: 196), a sastoji se od *pozornice* (fizička scena) i *osobnog plana* „koju publika identificira s izvođačima“ (Ritzer, 1997: 196). *Osobni plan* dijeli na dvije kategorije – *izgled* (govori o društvenom statusu izvođača) i *način* koji „govori publici koju vrstu uloga izvođač očekuje glumiti u nekoj situaciji“ (Ritzer, 1997: 196). Akteri u *prednjem planu* često pokušavaju prikriti određene nedostatke prilikom izvedbe te ostaviti što bolji utisak na publiku (Ritzer, 1997: 195–198). Goffman već tada primjećuje nešto što je ključno za suvremena društva, a to je da „je distanca uloge funkcija nečijeg socijalnog statusa“ (Ritzer, 1997: 200).

Pojam stigme mijenjao se kroz povijest. Tako je u antičkoj Grčkoj ona bila oznaka za robove, izdajice polisa, one manje vrijedne, stavljajući na njih užareni metalni utisni znak, dok je u kršćanskoj ekumeni imala pozitivnu konotaciju povezanu s Isusovim ranama. Danas se pojam stigme najčešće veže uz socijalnu sramotu (Hromatko, Matić, 2008: 79). Goffman stigmom definira kao “procjep koji postoji između onoga što bi osoba trebala biti, a što naziva *virtualnim*

identitetom, i onoga što osoba zapravo jest, odnosno *aktualnog socijalnog identiteta*“ (Ritzer, 1997: 200). Razlikuje *diskreditirajuću stigm*, koja je evidentna, vidljiva (npr. osoba koja nema noge) i *diskretnu stigm* koja nije uočljiva na prvi pogled, već ona postaje vidljiva s vremenom (npr. da je osoba homoseksualac) (Ritzer, : 200–201). Goffman se zapravo bavi dramaturškom analizom interakcije između stigmatiziranih i „normalnih“ ljudi.

U nastavku odjeljka ući ću dublje u problematiku koncepta stigme referirajući se na samo djelo Ervinga Goffmana, *Stigma: Zabeleške o ophođenju sa narušenim identitetom* (2009.).

Goffman na samom početku naglašava kako je upravo društvo konstrukt onoga što se smatra normalnim i uobičajenim za određenu kategoriju. Mi o tome ne razmišljamo dok se ne nađemo u situaciji gdje nam se određeni zahtjevi nameću i počinjemo razmišljati uzimajući u obzir određene predodžbe o nekome ili nečemu. Goffman, kako bi opisao takvo stanje, koristi izraz - zahtjev „kroz utisak“ što se zapravo odnosi na ranije spomenuti pojam *virtualog društvenog identiteta*. Objašnjava da je za razumijevanje problematike stigmatizacije potrebno poznavanje jezika odnosa, a ne karakteristika. Time želi reći kako netko može sebe svjesno degradirati ili unaprijediti diskreditirajući neku svoju karakteristiku (2009: 14–15). Prema poznatosti, razlikuje tri različita tipa stigme: *tjelesna unakaženost* – „razni deformiteti tijela“ (2009: 16), *slabost karaktera* – „ispoljava se kao slaba volja, dominantne ili neprirodne strasti, sumljiva ili kruta vjerovanja, nepoštenje, što je sve izvedeno iz zabeleženih slučajeva, na primjer mentalnog poremećaja, privora...“ (2009: 16) i *plemska stigma* – „nacionalna i verska, [...] koja se presnosi sa kolena na koleno i jednako zahvata sve članove porodice“ (2009: 16).

Goffman uzima pojam „normalni“ za one koji ne nose nikakvu stigm. Ti „normalni“ često svojim stavom i pristupom prema osobi sa stigmom umanjuju njene mogućnosti za život. Tako ih ponižavaju, izdvajaju od drugih, a samim time i diskriminiraju, stvarajući neku vrstu

ideologije prema njihovoj inferiornosti. Takva vrsta odnosa može biti izvor opasnosti i dovesti do postepenog otuđenja osobe sa stigmom. Dok se neke skupine znaju nositi sa stigmom koju nose (npr. Cigani), kod drugih se najčešće javlja osjećaj stida i manje vrijednosti, osjećajući da one zaslužuju to nepoštovanje zbog nekih svojih karakteristika. Osobe se mogu truditi ispraviti svoje stanje, mogu se povući u sebe, zauzeti obrambeni, pa čak i neprijateljski stav ili nedobrovoljno staviti masku kako bi zadovoljili očekivanja „normalnih“ (2009: 17–19). Takva razmišljnja biti će implicirana u narednom odjeljku na primjeru filma *Joker*.

Nadalje, Goffman ističe kako je većina osoba sa stigmom svjesna postojanja onih koji ga razumiju i spremni su ih shvatiti. U prvu grupu takvih ljudi jesu osobe koje također dijele s tom osobom njenu stigmom, tu navodi različite grupe koje su namijenje za ostvarivanje samopomoći. Njihov je zadatak da kolektivno budu transparentni u svojim nastojanjima da zajednici pokažu da su i oni tu, da postoje i da su se prilagodili. Druga skupina ljudi jesu upućene osobe pred kojima osoba sa stigmom nema potrebu za samokontrolom jer zna da je se doživljava kao običnog čovjeka. Prvi tip upućene osobe jesu oni koji rade ili su radili u nekoj ustanovi čiji je rad usmjeren na potrebe onih sa određenom vrstom stigme. Drugi tip upućene osobe je „pojedinaac koji je kroz društvenu strukturu povezan sa stigmatizovanom osobom“ (2009: 41), to naprimjer može biti supružnik mentalno zaostale osobe. U tom slučaju, Goffman tvrdi kako su te osobe često primorane dijeliti istu osramoćenost kao i osoba s kojom su povezani, pa zbog toga dolazi do izbjegavanja ili ograničavanja takvih veza (2009: 33–43).

Za Goffmana društvena informacija je najvažniji pojam prilikom proučavanja stigme. Ona predstavlja relativno stalnu informaciju o pojedincu, njegovim karakteristikama, raspoloženju, namjerama i sl. Prenosi se samim fizičkim iskazom i tretira se kao simbol koji

zaokružuje našu predodžbu o drugome i utječe na naše djelovanje, odnosno interakciju. Obilježja koja prenose društvenu informaciju mogu biti urođena ili ne (npr. boja kože je urođeno obilježje) te se također razlikuju prema pouzdanosti. Za simbole stigme Goffman navodi kako su to obilježja koja su „aktivirana protiv volje nosioca informacije“ (2009: 58) i ona mogu biti interpretirana različito od strane različitih grupa (2009: 53–60). Tu veliku ulogu igra faktor uočljivosti, za kojeg Goffman tvrdi da je „[...] od suštinske važnosti. On nam saopštava društveni identitet osobe tokom svih njenih dnevnih aktivnosti [...]“ (2009: 60).

Kada progovara o *ličnom identitetu*, autor misli na one karakteristike koje razlikuju osobu od drugih, one koje predstavljaju jasna i jedinstvena obilježja osobe. Norme koje za njega vrijede predstavljaju „onu vrstu kontrole informacija koju osoba može da iskoristi“ (2009: 75). Ta kontrola uvelike utječe na odnose među ljudima. S druge strane, *društveni identitet* jest „repertoar onih vrsta uloga ili profila za koje smatramo da odgovaraju nekoj osobi“ (2009: 75). Naglašava kako mi kada precipiramo *lični identitet* osobe koristimo sve aspekte *društvenog identiteta* i povezujemo ih. Na taj način ljude svrstavamo u određene kategorije, na što veliki utjecaj ima to da li posjedujemo nekakvo predznanje o toj osobi ili nam je osoba potpuni stranac, pa predstavlja za nas samo trenutni *društveni identitet*. Zapravo, postoji velika razlika u ponašanju prema osobi na osnovi poznavanja njezinog *društvenog identiteta*, nego na osnovi *ličnog identiteta*. Isto tako, osoba može projekirati svoj *lični identitet* potpuno drugačije u zadnjem planu, nego u prednjem. Odnosno, slika ličnosti osobe može se razlikovati pred potpunim strancima i pred bliskim osobama (2009: 67–83). Tu dolazimo do procesa *pokrivanja* u kojem je osobi cilj „da olakša sebi i drugima da skrenu pažnju od stigme i da se spontano uključe u oficijelni kontakt“ (2009: 113).

Za bolje razumijevanje razlike između *ličnog* i *društvenog identiteta*, Goffman uzima Eriksonov pojam „ega“ ili „samospoznajnog“ identita koji predstavlja „subjektivan doživljaj svoje sopstvene situacije i svog karaktera koji osoba doživljava kao rezultat različitih društvenih iskustava“ (2009: 117) te je kao takav nerazdvojan dio onoga što osoba osjeća. Ranije definiran koncept društvenog identiteta „omogućava nam da proučimo stigmatizaciju“, dok nam koncept ličnog identiteta omogućava „da proučimo ulogu kontrole informacija u odnošenju prema stigmatizaciji“ (2009: 118). Dok nam koncept ego identiteta omogućava da „proučimo šta osoba može misliti o stigmatizaciji i odnošenju prema stigmatizaciji, i navodi nas da obratimo posebnu pažnju na savete koje dobija u vezi sa ovim problemom“ (2009: 117). Unutar ovih koncepata Goffman promatra moguću podvojenost u identitetu- To je zato što stigmatizirana osoba sebi nameće određene društvene standarde identiteta, iako ih nije u mogućnosti ispuniti, odnosno ona sebe definira kao nekoga tko nije drugačiji od ostalih, ali se ipak, istovremeno, definira kao netko tko je odvojen od ostalih (2009: 118–120). Kroz cijeli rad autor ističe kako je za takve osobe izrazito važno da budu bliski sa sebi sličnima („istinska grupa“) te ta iz te sličnosti crpe snagu, jer kako i sam navodi „priroda osobe, koju osoba sama sebi nameće ili joj je mi namećemo, uslovljena je prirodom odnosa u grupi kojoj pripada“ (2009: 125). Također, i ako pak stigmatizirana osoba uvidi da normalne osobe imaju problem u shvaćanju njegova nedostataka, umjesto prijezira, kušnje ili povlačenja, trebale bi nastojati umanjiti tu napetost i utjecati na njihove stavove, a time pokazati i odgovornost (2009: 128–131). Ukratko, od stigmatizirane osobe traži se da se ponaša na način da njen teret nije težak, da je ona kao i svi ostali, da pripada široj grupi ljudi. Opet, istovremeno, ona mora držati distancu od tih istih, „normalnih“ ljudi, uživiti se i što bolje odigrati uloge koje se od nje očekuju. Ukoliko osoba želi živjeti kao „drugačija“, onakva kakva jest, za nju bi najbolje bilo da prihvati „poziciju sa lažnim dnom“ (2009: 135). Za stigmatizirane

osobe jako je teško pronaći neko zajedničko usklađivanje sa širim društvom, jer društvo kao cjelina konceptualizira stigmatiziranu osobu kao normalno ljudsko biće koje je ipak „drugačije“ od ostalih. Tako se takve osobe nalaze u vrtlogu onoga što bi trebale misliti o sebi, odnosno o svom *ego identitetu* (2009: 134–137).

Sociološki gledano, centralni problem stigmatiziranih osoba jest njihovo mjesto u društvenoj strukturi. Za sve u toj strukturi vrijedi da zadovolje određeni minimum normativnih očekivanja. Važno je naglasiti da su ove norme od posebne važnosti za ljudska bića i njihovu psihu jer „čak i kad se radi o normama koje većina može da ispuni, njihova brojnost ima efekat diskvalifikacije velikog broja osoba“ (u knjizi je dan primjer savršenog tipa muškarca u Americi) (2009: 141). U takvim okolnostima opća je karakteristika društva da se upravlja stigmom jer se zapravo s vremenom osoba navikne igrati obe uloge (normalan - devijantan). Nadalje, također se može zaključiti da se stigmatizirani i „normalni“ nalaze u istoj situaciji glede zadovoljavanja standarda u društvu. Svaka osoba može se osjećati da nije u potpunosti prihvaćena. Iz toga, Goffman izlaže jednu važnu činjenicu, a to je da „je stigmatizovana osoba zapravo osoba poput svake druge, naučena da sebe promatra pre svega kroz oči drugih [...]“ (2009: 147). Stoga, stigmatizirani i normalni su perspektive koje nastaju kao rezultat nerealiziranih normi u određenim društvenim situacijama (2009: 139–151).

Zadnje poglavlje knjige bavi se problematikom devijacije i devijantnosti o čemu će više biti riječi u dijelu rada koji će se referirati na sam film (*Joker*). Zaključno, Goffman se svojim mikrointerakcionalističkim pristupom spušta u samu srž svakodnevnice koja je bogata različitim interakcijama. Upravo su normalni ti koji se ne mogu osloboditi „tuđe“ stigme, već je ona zapravo njihov konstrukt, njihova konstrukcija drugih (2009: 164) i koji imaju duboko

ukorijenjene predrasude „prema svemu što na bilo koji način nije prepoznato kao prosečno – kao „naše““ (2009: 165).

3. Predstavljanje filma *Joker* (2019)

Predstavljen teoretijski odabrane su za analizu filma *Joker* jer simbolički interakcionizam u fokus postavlja pojedinca i njegovo snalaženje u društvu. Kako je ovaj teorijski okvir relativno blizak svakodnevnici može mu se pronaći i praktična primjena u obliku analize određenih pojava ili događaja.

Film *Joker* (2019) američki je psihološki triler čiji je redatelj Todd Philips. Scenarij je napisao zajedno sa Scottom Silverom, a radnja filma se temelji na *DC Comics* karakterima. Glavnu ulogu, ulogu Jokera (Arthur Fleck), odigrao je Joaquin Phoenix koji je svojom fantastičnom glumom uspio ostaviti jak utisak o promjeni karaktera tijekom filma. *Joker* je dobio brojna priznanja. Na 92. dodjeli nagrada *Academy Awards*, film je zaradio vodećih 11 nominacija, uključujući nagradu za najboljeg glumca i najboljeg redatelja, osvojivši nagradu za najboljeg glavnog glumca, Joaquin je postao drugi glumac koji je osvojio Oscara za portret Jokera nakon Heath Ledgera 2009. Radnja filma događa se u ranim 1980-ima, kada je grad u kojem Arthur živi, Gotham City, bačen na koljena, a kriminal predstavlja jedini način za preživljavanje. Izgleda da u tom kaosu jedini koji nisu pogođeni jesu oni bogati i korumpirani (»Joker«, 2017).

U takvom nefunkcionalnom sistemu, sustavu neke vrste anomalije, rađa se lik Jokera. Arthur Fleck je neuspjeli stand-up komičar, koji je stigmatiziran od strane društva zbog svoje psihičke bolesti (nekontrolirani smijeh koji nije povezan s njegovim emocionalnim stanjem),

ali i socijalnog statusa, što ga dovodi do ludila i nihilizma te nadahnjuje nasilnu kontrakulturnu revoluciju protiv bogatih u propadajućem Gotham Cityju («Joker», 2017).

Arthur živi sa majkom (Penny), koja je također psihički bolesna. Ovisi o socijalnim službama za lijekove, a kako se neimaština i nezaposlenost u gradu povećala, morali su mu ukinuti program socijalnih usluga, tako da Arthur ostaje bez lijekova, a ubrzo i bez posla, nakon scene u kojoj mu je ispao pištolj u dječjoj bolnici dok je zabavljao djecu. Njegova majka uvjerena je i uvjerava Arthura da je njegov otac Thomas Wayne, kandidat za gradonačelnika, te da će im on sigurno pomoći ako sazna u kakvim uvjetima žive. Nakon što je u podzemnoj ubio trojicu mladića koji su bili zaposlenici u Waynovoj firmi, započinju masovne demonstracije i neredi protiv bogatih u Gotham City-u. Tijekom cijelog filma Arthur vodi trivijlanu vezu sa svojom susjedom koja je samohrana majka i koja mu predstavlja jedinu podršku. Nakon što sazna da je on zapravo posvojen te da je njegova majka dopuštala njezinom nasilnom dečku da ga maltretira, sljedećeg dana odlazi u bolnicu gdje je ležala njegova majka nakon pretrpljenog moždanog udara i ubija je. Arthur je bio pozvan da se pojavi u Murrayevoj emisiji, koji je bio njegov idol, zbog neočekivane popularnosti u spotovima njegove komične rutine. Tražio je da ga se predstavi pod imenom Joker. Nakon ispričanih morbidnih šale, priznanja ubojstva u vlaku i bijesnog govora o tome kako društvo napušta srušene i mentalno bolesne, ubija Murraya. Nakon toga, slijedilo je njegovo uhićenje, no ulice su bile prepune pobunjenika koji su nosili maske klauna te su oslobodili Arthura, što je aludiralo na početak velikog kriminalnog carstva.

Zarobljen u sumanutom i zatvorenom svijetu majke i sina, ostavljen bez ikakve instiucionalne potpore, ponižavan od strane društva, Arthur doživljava progresiju njegova

ludila te postiže narcistički trijumf, koji se manifestira u obliku antijunaka, Jokera. Biva izgubljen biološki, psihološki, socijalno i kulturno. Napušta svoj identite i gradi novi u želji da bude primjećen, da postoji.

Priča prezentira propast, ali i kaotični uspon Arthura Flecka te se on u filmu prezentira kao suštinski element. Njegova mentalna ekzalacija popraćena je ekzalacijom kaosa u *Gotham City*-u. Za ovaj rad važno je naglasiti kako je do sada sadržaj filma analiziran više iz psihološkog aspekta, a sociološke osnove su ostale zanemarene. U narednom dijelu, biti će dan sociološki pregled filma, smatrajući kako je uloga društva bila najznačajnija u stvaranju lika Jokera.

4. Sociološko teorijska analiza filma *Joker* (2019)

Kako je najavljeno u prethodnom odjeljku, u ovom radu bit će dan sociološki pregled filma *Joker*. Analiziraju se društveni aspekti stigmatizacije lika Jokera s naglaskom na važnost društva kao konstrukta njegove devijantnosti. Film zapravo predstavlja jasan komentar o tome kako društvo percipira ljude koji pate od mentalnih bolesti kao manje vrijednih, a time i manje sposobnih za sudjelovanje u socijalnoj interakciji.

Osim svoje teške prošlosti i bolesne psihe, Arthur Fleck je suicidalan je i nema pravu podršku u životu, zanemaren je od strane čitavog sistema. Štoviše, on ne poznaje ono što je stvarno, a što nije: smatra za sebe da je neotkriveni komičar te sanjari o romantičnoj vezi sa susjedom. Svaki aspekt njegove bolesti je stigmatiziran, korišten kao razlog da se sumnja u njega te kao izgovor za njegovo nasilno ponašanje. Stigmatiziran je zbog svoje mentalne bolesti – teško pronalazi posao, ne može ostvariti socijalne veze (kako ljubavne, tako i one prijateljske), pripada društveno nižoj klasi, maltretiran je od strane svojih sugrađana (nasilno se odnose prema

njemu) te generalno, on za društvo ne posjeduje predispozicije za normalno funkcioniranje u društvu.

Oni koji su etiketirani kao „normalni“ jesu oni koji slijede postojeće modele legitimacije te uživaju u nagradama koje im takav način življenja donosi te izbjegavanju one sa stigmom kako se ne bi „zarazili“ (Hormatko, Matić, 2008: 87). Stigma zapravo vuče porijeklo „iz društvenog znanja akumuliranog ljudskim djelovanjem“ (Hormatko, Matić, 2008: 83). A kako je pojam stigme ne odvojiv od pojma moći, tako društvene skupine koje imaju moć u datom vremenu, određuju ono što je „normalno“, odnosno norme, vrijednosti i sl. (Hormatko, Matić, 2008: 83). Djeca su vrijednosno i normativno manje ukotvljena s društvom, dakle kod djece ne vrijede sva pravila društvenog sudjelovanja, a samim time djeca ne posjeduju toliku razinu zalihe znanja da odrede stigmatu ovakve složenosti. Najbolji primjer utjecaja zalihe društvenog znanja (*Socijalna konstrukcija zbilje*, Luckman i Berger) na svakodnevnu interakciju i stigmatizaciju u filmu je scena u autobusu u kojoj Arthur uspijeva nasmijati malo dijete, pobuditi u njemu iskrene emocije, dok ga njegova majka uplašeno i s omalovažavanjem odbija od sebe i svoga sina. Taj pritisak društva, koji postavlja određene standarde dodatno otežava pojedincima normalno funkcioniranje. Ti standardi mogu određivati nešto veliko, ali i potpuno banalno. U trenutku kada je Arthur dobio otkaz i teatralno izašao iz prostorije u kojoj se spremao za posao (maskiranje u klauna), vratio se se nazad i rekao kako je zaboravio „nešto udariti“, a zatim je šakom razvalio sandučić. Zašto? Zato što „normalni“ tako reagiraju u situacijama ljutnje i razočarenja. Nadalje, i sam u više konteksata govori kako se od mentalnih bolesnika očekuje da se ponašaju kao da su „normalni“, odnosno bez nedostatka te kako je teško uvijek biti sretan jer kako i sam Goffman navodi: „Osoba sa skrivenim nedostatkom mora biti

pripravna da se nosi s društvenim situacijama...“ (Goffman, 2009: 99). Da bi se prilagodili tim situacijama koriste se raznim tehnikama koje mogu dovesti do otkrivanja nekih drugih nedostataka, štoviše, dovesti do vrenja negativnih karakteristika. Tako Arthur, nakon što je saznao istinu o svojoj prošlosti vođen osvetničkom pravdom ubija trojicu mladića i postaje javni problem grada koji je povukao za sobom masovne pokrete i demonstracije protiv bogatih. Tada osjeća primijećenost, osjeti da napokon postoji. Takvi problemi za ratobornost ne predstavljaju ništa novo. Osobama kojima je cilj ukloniti stigmom pretvorit će život u strategiju, strategiju koja će se voditi kritičnosti i traženju pravde na cijeloj društvenoj sceni (Goffman, 2009: 123–126). Na taj način, Arthur je postao dostupan normalnima te zapravo osjeća ponos, dostojanstvo i nezavisnost koji njegov život čini više drugačijim od onoga što se smatra normalnim životom (Goffman, 2009: 126). Okupio je oko sebe grupu devijanata te postaje centar toga kruga ili kako ih Goffman naziva – *devijant grupe* (2009: 154).

Ranije u radu se spominje Goffmanova tipizacija upućenih osoba, Arthurova majka spada u drugi tip upućenih osoba te je s njom najviše povezan. Goffman za bliske osobe kaže kako one „mogu poslužiti kao zaštitnički krug, omogućavajući osobi da se oseća više prihvaćenom kao normalna osoba, nego što to jeste tako“ (2009: 108). U slučaju Arthura, njegova majka nosila je istu dijagnozu kao i on što mu je zapravo dodatno otežavalo da ima kontrolu nad svojim životom i da bude svjestan smisla življenja. Ona je u njemu zrcalila neprestano pozitivno, nazivajući ga nadimkom *Happy*, ali i negativno, govoreći mu da uopće nije smiješan da bi bio komičar. Ona je zapravo cijelo vrijeme gušila njegovu spoznaju o pravom identitetu i *biografiji* (termin koji Goffman koristi u svojoj knjizi), stvarajući kod njega „nešto poput duple biografije, koju stvaraju oni koji su je poznavali i oni koji je sada poznaju, kad i

jedni i drugi smatraju da upravo poni znaju ko je u celosti ta osoba“ (2009: 89). Također, čitavi sustav institucija je zakazao u njegovom slučaju. Kako u ranijem djetinjstvu, tako i kasnije, s potpuno neempatičnim pristupom socijalne radnice prema njemu. Vrlo je vjerojatno da se prema socijalnim devijantima, pripadnicima manjina i osobama niže klase neće isto tretirati jer se prema ljudima ne tretira individualno i ravnopravno (Goffman, 2009: 158–159). Nadasve, kada govorimo o ravnopravnosti tretiranja institucija prema pojedincima, ravnopravnosti nema ni u društvu. Tako, kako i sam Arthur navodi u filmu, da su njega ubili u podzemnoj nitko ne bi primijetio, a pošto su u pitanju sinovi bitnih osoba, njihova smrt predstavlja ogromnu tragediju. S druge strane, da je situacija bila obrnuta, odnosno da su njih trojica usmrtila Arthura, nitko ne bi reagirao niti žalio za izgubljenim životom.

U društvu je izrazito važno dobro odigrati uloge i održati iluzije jer će akter jedino tako zadržati pozornost publike. Akter tako sebe prezentira publici na najbolji mogući način, a time gubi sebe (Hromatko, Matić, 2008: 91–92). Arthur je bio svjestan ideala koje mora zadovoljiti, ali i svoje nemoći oko zadovoljavanja istih, stoga si često postavlja pitanje o tome što bi „oni“ („normalni“) rekli. Netom prije ubijanja Murraya u njegovoj emisiji, govori kako „normalni“ odlučuju što je ispravno, a što ne. Goffman dolazi do zaključka kako su zapravo sve osobe potencijalno stigmatizirane jer je svatko izložen potencijalno malom ili velikom neuspjehu, samo što su neke stigme vidljivije u socijalnim situacijama (Hromatko, Matić, 2008: 93). Za osobu s određenom stigmom izrazito je važno razumijevanje i prihvaćanje. Tako Goffman u svome djelu navodi kako osoba sa stigmom može voljno otkriti sve o sebi, čime daje onom drugom mogućnost da ispravno postupi s tom informacijom (2009: 111). U Arthurovom slučaju, njegovo priznanje nepravilnosti bilo je samo predmet podsmjehivanja, a u konačnici i tjelesnog

maltretiranja. U sceni u filmu u podzemnoj kada se susreo s trojicom mladića koji su ga zadirivali, uhvatio ga je nekontrolirani smijeh, nakon što je pokazao iskaznicu na kojoj piše što je razlog njegove reakcije, mladići su ga podrugljivo upitali da li je to neka „klaunovska stvar“, a netom i počeli tući.

Stigma nad Arthurom postojala je i prije devijantnosti, a u krajnjem razmatranju, ta stigma od strane društva dovela je Arthura do devijantnosti. Becker definira devijantne osobe kao one koji krše pravila postavljena od strane grupe. Za promatranje devijantnog ponašanja, ne smijemo uzeti izolirani slučaj, već se treba promatrati čitava mreža djelovanja i interakcija, dakle društvo. To isto društvo često mijenja i nanovo određuje pravila za svaku novu situaciju najčešće u korist moćnih sudionika (Becker, 2011: 106–109). Gurnut do granice izdržljivosti, stalnim maltretiranjem, omalovažavanjem, podcjenjivanjem od strane grupe, on postaje devijantan. Bio je maltretiran dok je bio dijete – njegova mentalno bolesna majka dozvoljavala je njenom partneru da fizički zlostavlja Arthura, a takvo maltretiranje imao je i u odrasloj dobi – prebili su ga za vrijeme posla te u podzemnoj željeznici od strane trojice mladića koje je kasnije ubio. Omalovažavan kao ljudsko biće – svi su njemu vidili prijetnju zbog njegovog nedostatka, bio je ismijavan od strane svojih kolega te kao komičar u Murray-ovoj emisiji. Tek kao devijant, nakon ubojstva trojice mladića u podzemnoj, postaje primijećen i prihvaćen od strane društva, što znači da postoji velika kontradiktornost u određivanju devijantnosti. Kao što i sam Becker u početnom dijelu svoga članka navodi: devijantno ponašanje se može dogoditi, ali ne mora biti etiketirano kao takvo te neko ponašanje se ne mora dogoditi, a biva etiketiranim kao devijantnim. Etiketa nije samo rezultat nekog čina, već je i rezultat unaprijed određenih karakteristika: spola, dobi, etničke pripadnosti, rase ili klase i sl. U slučaju Arthura, izgledi nisu

bili na njegovoj strani: živio je u siromašnoj četvrti, bio je mentalno bolestan, živio je s bolesnom majkom, nikada nije ostvario nikakvu vezu s drugim ljudima, imao je izrazito niska primanja... Takav opis jednostavno ne odgovara opisu onoga što društvo smatra „normalnim“, a time i prihvatljivim.

Zaključno, Arthur bi imao šansu da je sustav imalo mario za njega. Osjećao je manjak identiteta te je pokušao stvoriti novi. Stigmatiziran je u svakom segmentu svoje bolesti. Stigma nad njime pretvorila je njegov život u borbu s ciljem da bude prihvaćen i primijećen. Njegov najveći problem bio je problem nepostojanja. Postojao je onda kada je radio loše, te mu je ta devijantnost davala osjećaj moći. Bez prave podrške i pomoći, doživljava trijumf svoga ludila kojeg paralelno prati vrenje društva koji slave njegov čin.

5. Zaključak

Simbolički interakcionalisti promatraju aktere kao aktivne stvaraocce realnosti koji koriste simbole prilikom interakcije. Akteri interpretiraju situaciju u kojoj se nalaze svojom sposobnošću razmišljanja i razumijevanja značenja i simbola prilikom interakcije. Dva temeljna teorijska okvira koja su se promatrala u ovom radu jesu Beckerova teorija devijantnosti iz aspekta simboličkog interakcionalizma te Goffmanov koncept stigme. Temeljem njihovih postavki izvršena je sociološko teorijska analiza sadržaja filma *Joker* (2019), što znači da je fokus bio na promatranju načina na koji pojedinci ili grupe gledaju i shvaćaju svijet oko sebe te kako oblikuju značenja izvan vlastitih iskustava.

Goffman promatra svijet kao pozornicu. Smatra kako svaki pojedinac igra određenu ulogu i trudi se ostaviti što bolji dojam na publiku. Tehnike koje koriste, a Goffman ih naziva

„upravljanje impresijama“, služe im kako bi ispunili očekivanja drugih. Kada dođe do procjepa između onoga što bi osoba trebala biti (*virtualni identitet*) i onoga što društvo očekuje od nje da bude (*aktualni socijalni identitet*) javlja se stigma. Razlikuje stigme: vidljivu – *diskreditirajuća stigma* i onu koja nije vidljiva na prvi pogled – *diskretna stigma*. „Normalni“, oni bez stigme, često svojim pristupom prema osobi sa stigmom umanjuju njene mogućnosti za život. Tako što ih diskriminiraju, omalovažavaju ili ponižavaju. Sve osobe sa sobom nose određenu društvenu informaciju koja se prenosi interakcijom. U slučaju simbola stigme, Goffman smatra kako su oni najčešće pridružena pojedincima protiv njihove volje. To se događa jer ljudi za razumijevanje *ličnog identiteta* osobe koriste informacije izvučene iz *društvenog identiteta*. Zato se od stigmatizirane osobe očekuje da se ponaša na način da njezin teret nije težak te se prilagoditi očekivanjima grupe. Istovremeno se od njih traži da budu kao i ostali, ali se istovremeno ti koji traže od njih da se uklupe distanciraju od njih. Za Arthura je ovaj svijet bio tragedija koja je na kraju postala komedija. Bez prave podrške i pomoći biva postupno izgubljen, i socijalno, i biološki, i kulturno i psihološki. Žudio je za postojanjem kojeg je pronašao čineći loše. Bio je mentalno bolestan i sustavno maltretiran od malih nogu. Stvarajući novi identitet još više se udaljio od ustaljenih normni koje su postavili „normalni“. Sustav nije mario za njega jer je u njihovom svijetu bio manje vrijedan. Kada je nakon ubojstva trojice mladića vidio svoju sliku u novinama, prvi put je osjetio da je primijećen, a zatim je masa od njega napravila antijunaka. Njegova progresija ludila nastavila se spoznajom da Wayne nije njegov otac te da je posvojen i fizički i psihički maltretiran još od kad je bio dijete. Nije imao priliku da se predstavi kao ono što jest već biva stigmatiziran bez prilike.

Nadalje, Becker daje kritiku teoriji devijantnosti i fokusira se na razumijevanje naših moralnih stajališta o devijantnosti. On promatra sve sudionike, i krivce i one koji donose presudu njima. Prilikom promatranja koristi dvije dihotomne varijable: „određena aktivnost ili postoji ili ne postoji i ona je definirana ili kao devijantna ili kao nedevidantna“ (Becker, 2011: 101). Zaključuje kako je osnova problematike promatranja devijantnosti to što određene grupe u određenom vremenu nameću određene definicije situacija, odnosno jesu li one ispravne ili ne. Takve definicije dolaze od onih koji imaju dovoljno moći ili dovoljan stupanj legitimiteta za postavljanje istih (Becker, 2011: 118). Na primjeru filma jasno je kako Arthur nije bio u poziciji definiranja situacije, već je naprotiv bio žrtva društvene netolerancije i nebrige. Zbog svog nedostatka bio je etiketiran kao manje vrijedan i nevažan, a etiketu devijanta dobio je ubojstvom trojice mladića koji su bili sinovi nekih važnih osoba. Da je situacija bila obrnuta, da je Arthur ostalo ležati mrtav u podzemnoj željeznici, nitko ne bi ni primijetio.

Zaključno, stigma nosi društveni karakter. Odnosno, ona je nužno društveni fenomen te da nema društva ne bi bilo ni nje. Uvijek mora postojati onaj koji nosi stigmu i onaj koji je tu stigmu nekome pridodao. A kako se radi o dinamičnom odnosu, ne stavlja se naglasak na postojanje devijantnih osobina, nego na percepciju i obilježavanje određenih osobina kao devijantnih od strane drugih. Arthur je čitav život bio nositelj stigme zbog svoje mentalne bolesti, a društvo je za njega bilo ključni faktor u pokretanju devijantnosti, koja je njemu značila otpor i osvetu, a u krajnosti i zadovoljstvo primijećenosti i postojanja od strane drugih.

6. Popis korištenih izvora

1. Afrić, V. (1988.) »Simbolički interakcionalizam«, *Revija za sociologiju*, sv. 19 (1–2): 1–13
2. Becker, H. (1991./2011.) »Preispitivanje teorije etiketiranja«, prema: Becker, H. (1991.) »Outsiders: Studies In The Sociology Of Deviance« (177–212), prev. L. Hamer, *Amalgam*, sv. 5: 99–119
3. Clark, L. »Outsiders – Definig Deviance« prema: Becker, H. (1963.) *The Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*: 1–18
4. Frist, T. (2000.) »Stigma and Societal Response to Leprosy: Experience of the Last Half Century«, *Indian Journal of Leprosy*, sv. 72 (1): 1–3
5. Goffman, E. (1963./2009.) *Stigma: Zabeleške o ophođenju sa narušenim identitetom*, prev. M. Janković, Novi Sad: Mediterran Publishing
6. Hromatko, I., Matić, R. (2008.) »Stigma – teatar kao mjesto prevladavanja stigmatizacije«, *Sociologija i prostor: časopis za istraživanja prostornog i sociokulturnog razvoja*, sv. 46 (1) (179): 77–100
7. »Joker« (2017.) *Wikipedia*, [https://en.wikipedia.org/wiki/Joker_\(2019_film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Joker_(2019_film)) (zadnja izmjena: 18. kolovoza 2020.)
8. Milačić-Vidojević, I., Dragojević, N. (2011.) »Stigma i diskriminacija prema osobama s mentalnom bolešću i članovima njihovih porodica«, *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, sv. 10 (2): 319–337
9. Phillips, T. (2019.) *Joker*, psihološki triler, Warner Bros
10. Ritzer, G. (1997.) *Suvremena sociologijska teorija*, Zagreb: Nakladni zavod Globus

11. Tringo, J. (1970.) »The hierarchy of preference toward disability groups«, *Journal of Special Education*, sv. 4: 295–306